

مسئولیت مدنی در فقه اسلامی و حقوق خصوصی: مقایسه قواعد مسئولیت مدنی در فقه اسلامی با نظام‌های حقوقی دیگر و تأثیر آن بر جبران خسارت

اشرف السادات رضوی ده جمالی^۱

تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۰۹/۰۱ تاریخ چاپ: ۱۴۰۳/۱۰/۱۵

چکیده

مسئولیت مدنی آن است که اگر شخصی به دیگری خسارت وارد کند آن شخص موظف به جبران خسارت دیگری باشد و در برابر او مسئولیت مدنی دارد و ضامن است. مسئولیت مدنی به‌عنوان یکی از ارکان اساسی در نظام‌های حقوقی، به جبران خسارت ناشی از افعال یا ترک افعال افراد می‌پردازد. در فقه اسلامی، این مفهوم بر مبنای اصول اخلاقی و دینی شکل گرفته و قواعد خاص خود را دارد. مسئولیت مدنی در فقه و در کلام و گفتار بزرگان و علمای دین آورده شده و می‌توان گفت که قبل از اینکه در کتب حقوقی و به‌صورت قانون دربیاید فقه آن را ارائه کرده است. مسئولیت در فقه بر مبنای اتلاف استوار است. چراکه باوجود این رابطه است که می‌توان مسئولیت را اعمال نمود. در حقوق اسلام همین اندازه که در نظر عرف بتوان اضرار ناروایی به کسی نسبت داد او ضامن جبران خسارت می‌شود. این مقاله به بررسی قواعد مسئولیت مدنی در فقه اسلامی و مقایسه آن با نظام‌های حقوقی دیگر، به‌ویژه حقوق خصوصی کشورهای غربی می‌پردازد. همچنین تأثیر این قواعد بر جبران خسارت نیز مورد تحلیل قرار می‌گیرد. با توجه به تفاوت‌های موجود، این مقاله به دنبال شفاف‌سازی چالش‌ها و فرصت‌های موجود در زمینه مسئولیت مدنی است.

واژگان کلیدی

مسئولیت مدنی، فقه اسلامی، حقوق خصوصی، مقایسه، جبران خسارت.

^۱ کارشناسی حقوق، کارآموز مرکز وکلا، کارشناسان و مشاوران خانواده قوه قضاییه، پیام نور مرکز یزد. ایران.

ashrafrazavi114@gmail.com

مقدمه

هر کسی نسبت به اعمالی که عمداً یا در نتیجه بی احتیاطی به جان یا سلامتی، مال یا آزادی، حیثیت و یا شهرت دیگری لطمه‌ای وارد کند، چه مادی و چه معنوی مسئول است و خسارت ناشی از عمل خود را نیز باید جبران کند. به عقیده برخی از حقوق دانان در هر مورد که شخص ناگزیر از جبران خسارت دیگری باشد می‌گویند در برابر او مسئولیت دارد (کاتوزیان، ۱۳۹۴) هدف اصلی مسئولیت مدنی این است که ضرر به‌طور کامل جبران شود و تا حد ممکن تالش شود زیان‌دیده در وضعیت قبل از ورود خسارت قرار گیرد. مسئولیت مدنی زمانی به وجود می‌آید که کسی بدون مجوز قانونی به حق دیگری لطمه زند و در اثر آن زیانی به آن وارد آورد. (امامی، ۱۳۸۴) هرگاه شخصی متعهد به جبران خسارت وارده به دیگری باشد که این خسارت عرفاً منسوب به وی باشد و شخصی هیچ حق مشروعی در اضرار به غیر نداشته باشد، مسئولیت مدنی در جبران خسارت خواهد داشت (یزدانیان، ۱۳۸۸) یکی از عوامل مؤثر در مسئولیت مدنی جنبه اخلاقی مدعی علیه است. ارکان مسئولیت مدنی شامل وجود ضرر، ارتکاب فعل زیان‌بار یا نامشروع و رابطه سببیت است. مبانی مسئولیت مدنی عبارت‌اند از: نظریه تقصیر، ایجاد خطر، نظریه مختلط و تضمین حق. مسئولیت مدنی به‌عنوان یک ابزار حقوقی برای جبران خسارت و حفظ حقوق افراد در جوامع مختلف توسعه یافته است. در فقه اسلامی، مسئولیت مدنی بر مبنای اصول اخلاقی و دینی شکل گرفته و به تأسیس قواعد خاص خود پرداخته است. این مقاله به بررسی این قواعد در مقایسه با نظام‌های حقوقی دیگر، از جمله حقوق عمومی و حقوق خصوصی کشورهای غربی می‌پردازد.

مبانی و تعاریف

۱. مفهوم مسئولیت مدنی

مسئولیت مدنی از اصطلاحات علم حقوق بوده و به این معناست که هر کسی نسبت به اعمالی که عمداً یا در نتیجه بی احتیاطی به جان یا سلامتی، مال یا آزادی، حیثیت و یا شهرت تجاری دیگری لطمه‌ای وارد کند، چه مادی و چه معنوی مسئول است و خسارت ناشی از عمل خود را نیز باید جبران کند. مدنی در لغت به معنای شهری، اسم منسوب به مدینه و شهر آمده است. در اصطلاح فقه و حقوق نیز به اموری گفته می‌شود که مربوط به ادعای حقوقی و مدنی (در مقابل کیفری) ترتیب جبران خسارت صدمات مالی و حقوقی باشد. مسئولیت در هر موردی است که شخص ناگزیر از جبران خسارت دیگری باشد؛ مسئولیت مدنی، مسئولیت ناشی از اراده و اختیارات انسان است. مسئولیت مدنی به معنای الزام فرد به جبران خسارت ناشی از عمل یا ترک عمل خود است. این مفهوم در دودسته کلی تقسیم می‌شود:

۱.۱. ارکان مسئولیت مدنی

مسئولیت مدنی در اصل ناشی از بی‌مبالاتی اشخاص است ولی برای تحقق مسئولیت مدنی وجود سه رکن ضروری است.

۱- وجود ضرر: هدف از قواعد مسئولیت مدنی، جبران ضرر است لذا وجود ضرر به‌طور طبیعی مقدم بر جبران آن خواهد بود. در ماده ۱ قانون مسئولیت مدنی در این باره چنین آمده است:

«هر کس بدون مجوز قانونی... لطمه‌ای وارد کند که موجب ضرر مادی یا معنوی دیگری شود، مسئول جبران خسارت ناشی از عمل خود است.»

۲- ارتکاب فعل زیان‌بار یا نامشروع: ایراد ضرر به دیگری باید با فعل نامشروع انجام گیرد تا قابل جبران باشد،

در این باره نیز ماده ۱ قانون مسئولیت مدنی چنین می‌گوید:

«هر کس بدون مجوز قانونی... فعلی انجام دهد که موجب زیان دیگری شود، ضامن است؛» اما در صورتی که فعل

مشروع باشد مثل دفاع مشروع، اگر موجب خساراتی شود، مسئول خسارات نخواهد بود؛ همان‌طوری که ماده ۱۵ قانون مسئولیت مدنی نیز مؤید آن است.

۳- **رابطه سببیت:** صرف وجود ضرر و ارتکاب عمل نامشروع موجب جبران خسارت نمی‌شود و باید بین ضرر وارده، عامل و فعل زیان‌بار، رابطه سببیت احراز شود به‌طوری که عرف نیز به آن شهادت دهد.

۲,۱. مبانی مسئولیت مدنی

برای این که شخص، مسئول اعمال خویش باشد و ضرری را که به دیگری وارد کرده، جبران نماید، چهار مبنا و نظریه وجود دارد؛

- ۱- نظریه تقصیر: شخص مقصر باید جبران‌کننده خسارات وارده به دیگران باشد
- ۲- ایجاد خطر: ایجادکننده خطر در این نظریه مسئول جبران خسارات دیگری شناخته شده است، گرچه مقصر نباشد.
- ۳- نظریه مختلط: طرفداران این نظریه نیز برای هر دو نظریه فوق، سهمی قائل شده‌اند.
- ۴- تضمین حق: هواداران این نظریه معتقدند که هر کس در جامعه حقی دارد و این حق نیز از سوی قوانین جاری مورد حمایت قرار گرفته است؛ لذا آن‌ها نظریات فوق را صحیح نمی‌دانند. درحالی که آنچه در قانون مسئولیت مدنی ما پذیرفته شده است، بیشتر نظریه تقصیر است.

۱,۳. قواعد مسئولیت مدنی در فقه اسلامی

فقه اسلامی به دو نوع مسئولیت مدنی اشاره دارد:

مسئولیت قهری

این نوع مسئولیت ناشی از افعال غیرعمدی است که به ضرر دیگران منجر می‌شود. در این حالت، فرد موظف است تا خسارت وارده را جبران کند، حتی اگر نیت او ایجاد ضرر نبوده باشد.

(Khomeini, 1980)

مسئولیت تقصیری

این نوع مسئولیت ناشی از افعال عمدی یا بی‌احتیاطی است که منجر به ضرر می‌شود. در فقه اسلامی، وجود نیت در ایجاد خسارت نیز مورد توجه قرار می‌گیرد. (Jalilzadeh, 2017)

۱,۴. مبانی مسئولیت مدنی در فقه اسلامی

خطا: در فقه اسلامی، خطا به‌عنوان یک عامل مؤثر در ایجاد مسئولیت شناخته می‌شود. (Khomeini, 1980)

ضرر: وجود ضرر یکی از ارکان اصلی مسئولیت مدنی است. (Jalilzadeh, 2017)

نیت: نیت فرد در ایجاد خسارت نیز مورد توجه قرار می‌گیرد.

۲. مسئولیت قراردادی

مسئولیت قراردادی یکی از مفاهیم کلیدی در حقوق قراردادها است که به تعهدات و الزامات ناشی از توافقات میان طرفین اشاره دارد. این نوع مسئولیت ناشی از عدم اجرای تعهدات قراردادی است. در این حالت، فرد ملزم به جبران خسارت ناشی از عدم اجرای قرارداد می‌شود. (Miller, 2012) این مفهوم به‌ویژه در زمینه‌های تجاری و حقوقی اهمیت دارد، زیرا نقض این تعهدات می‌تواند منجر به خسارات مالی و قانونی شود. مسئولیت قراردادی به معنای الزام قانونی یک‌طرف به اجرای تعهدات خود بر اساس یک قرارداد است. در واقع، زمانی که دو یا چند طرف توافقی را امضا

می‌کنند، هر یک از آن‌ها موظف به رعایت شرایط و الزامات مندرج در قرارداد هستند. اگر یکی از طرفین به تعهدات خود عمل نکند، ممکن است مسئول جبران خسارات وارده به طرف دیگر باشد (Klein, 2020)

۲.۱. مبانی مسئولیت قراردادی

مسئولیت قراردادی بر اساس چند اصل کلیدی شکل می‌گیرد:

وجود قرارداد: برای اینکه مسئولیت قراردادی ایجاد شود، باید یک قرارداد معتبر وجود داشته باشد. این قرارداد می‌تواند کتبی یا شفاهی باشد، اما باید شامل عناصر اساسی مانند پیشنهاد، پذیرش و قصد ایجاد تعهد باشد. (Smith, 2019)

نقض تعهد: مسئولیت قراردادی زمانی محقق می‌شود که یکی از طرفین به تعهدات خود عمل نکند. این نقض می‌تواند کامل یا جزئی باشد و ممکن است شامل عدم انجام کار، انجام کار ناقص یا تأخیر در انجام کار باشد (Brown & Johnson, 2021)

خسارت: برای اینکه یک طرف بتواند از طرف دیگر درخواست جبران خسارت کند، باید نشان دهد که نقض قرارداد منجر به خسارت واقعی شده است. این خسارت می‌تواند شامل هزینه‌های مستقیم و غیرمستقیم باشد (Miller, 2018)

علت و معلول: رابطه‌ای باید بین نقض قرارداد و خسارتی که به وجود آمده است وجود داشته باشد؛ به عبارت دیگر، باید ثابت شود که نقض قرارداد به‌طور مستقیم منجر به خسارت شده است. (Davis, 2022)

۲.۲. انواع مسئولیت قراردادی

مسئولیت قراردادی می‌تواند به دودسته اصلی تقسیم شود:

مسئولیت مطلق: در این نوع مسئولیت، طرف ناقض قرارداد موظف است بدون توجه به شرایط و اوضاع و احوال، خسارت را جبران کند. این نوع مسئولیت معمولاً در قراردادهای خاصی مانند قراردادهای بیمه مشاهده می‌شود (Taylor, 2020)

مسئولیت مشروط: در این نوع مسئولیت، جبران خسارت به شرایط خاصی بستگی دارد. برای مثال، ممکن است طرفی تنها در صورتی موظف به جبران خسارت باشد که نقض قرارداد عمدی یا ناشی از سهل‌انگاری بوده باشد (Williams, 2019)

آثار مسئولیت قراردادی

نقض قرارداد و ایجاد مسئولیت قراردادی می‌تواند آثار متعددی داشته باشد:

جبران خسارت: اصلی‌ترین اثر مسئولیت قراردادی، الزام طرف ناقض به جبران خسارت وارده به طرف دیگر است. این جبران می‌تواند شامل پرداخت مبلغ مشخصی یا انجام کار موردنظر باشد. (Anderson, 2012)

فسخ قرارداد: در برخی موارد، نقض جدی قرارداد می‌تواند منجر به فسخ آن شود. در این حالت، طرف آسیب‌دیده می‌تواند درخواست کند که قرارداد لغو شود و به وضعیت قبلی بازگردد. (Roberts, 2020)

تأثیر بر روابط تجاری: مسئولیت قراردادی می‌تواند تأثیرات بلندمدتی بر روابط تجاری میان طرفین داشته باشد. نقض قرارداد ممکن است اعتماد میان طرفین را کاهش دهد و منجر به قطع همکاری‌های آینده شود. (Green, 2022)

مسئولیت قراردادی یکی از مفاهیم اساسی در حقوق تجارت و قراردادهای است که می‌تواند آثار قابل توجهی بر روابط میان طرفین داشته باشد. درک دقیق این مفهوم و مبانی آن برای هر فرد یا شرکتی که با قراردادهای سروکار دارد، ضروری است. با توجه به پیچیدگی‌های موجود در این حوزه، مشاوره با متخصصان حقوقی می‌تواند راهگشا باشد.

۳. مسئولیت غیر قراردادی

مسئولیت غیر قراردادی یکی از مفاهیم کلیدی در حقوق است که به الزامات قانونی ناشی از رفتارهای شخصی و اجتماعی اشاره دارد. این نوع مسئولیت به‌ویژه در مواردی که افراد یا نهادها به دیگران آسیب می‌زنند، اهمیت پیدا می‌کند. در این مقاله به تعریف، مبانی و انواع مسئولیت غیر قراردادی پرداخته خواهد شد. مسئولیت غیر قراردادی به معنای الزامی است که بر اساس قانون بر عهده فرد یا نهادی قرار می‌گیرد، بدون اینکه رابطه قراردادی میان آن‌ها وجود داشته باشد. این نوع مسئولیت معمولاً ناشی از اعمال غیرقانونی، سهل‌انگاری یا نقض حقوق دیگران است (Dworkin, 2018)؛ به عبارت دیگر، زمانی که یک فرد به دلیل رفتار نادرست خود به دیگری آسیب می‌زند، مسئولیت غیر قراردادی ایجاد می‌شود.

۳.۱. مبانی مسئولیت غیر قراردادی

مسئولیت غیر قراردادی بر اساس چند اصل اساسی شکل می‌گیرد:

وجود خسارت: برای اینکه مسئولیت غیر قراردادی ایجاد شود، باید خسارتی واقعی به فرد آسیب‌دیده وارد شده باشد.

این خسارت می‌تواند شامل آسیب‌های جسمی، مالی یا معنوی باشد (Smith, 2019)

نقص در انجام وظیفه: یکی از ارکان اصلی مسئولیت غیر قراردادی، وجود نقص در انجام وظیفه است. این وظیفه

ممکن است ناشی از قوانین عمومی، عرف اجتماعی یا الزامات اخلاقی باشد (Jones, 2020)

رابطه علیت: برای اینکه یک فرد مسئول خسارت باشد، باید رابطه‌ای مستقیم میان عمل نادرست او و خسارتی که به

وجود آمده است وجود داشته باشد؛ به عبارت دیگر، باید ثابت شود که عمل نادرست باعث ایجاد خسارت شده است.

(Brown, 2021)

قصد یا سهل‌انگاری: مسئولیت غیر قراردادی ممکن است ناشی از قصد آگاهانه فرد برای آسیب رساندن به دیگران

یا سهل‌انگاری او در انجام وظایفش باشد. در بسیاری از موارد، سهل‌انگاری می‌تواند به اندازه قصد آگاهانه مهم باشد

(Taylor, 2020)

۳.۲. انواع مسئولیت غیر قراردادی

مسئولیت غیر قراردادی به‌طور کلی به دودسته اصلی تقسیم می‌شود:

مسئولیت مدنی

مسئولیت مدنی نوعی از مسئولیت غیر قراردادی است که در آن فرد موظف به جبران خسارات وارده به دیگری است.

این نوع مسئولیت معمولاً در مواردی مانند تصادفات رانندگی، آسیب‌های جسمی و نقض حقوق مالکیت مطرح می‌شود

(Anderson, 2019)

مسئولیت کیفری

مسئولیت کیفری زمانی ایجاد می‌شود که فردی مرتکب جرم شود و بر اساس قانون مجازات شود. در این حالت، دولت

نماینده جامعه عمل می‌کند و مجازات شامل حبس، جریمه و سایر تنبیهات قانونی هستند. (Miller, 2021)

۳.۳. آثار مسئولیت غیر قراردادی

نقض تعهدات غیر قراردادی می‌تواند آثار متعددی داشته باشد:

جبران خسارت: اصلی‌ترین اثر مسئولیت غیر قراردادی، الزام فرد ناقض به جبران خسارت وارده به طرف دیگر است.

این جبران ممکن است شامل پرداخت مبلغ مشخصی یا انجام کار موردنظر باشد. (Roberts, 2020)

تأثیر بر روابط اجتماعی: مسئولیت غیر قراردادی می‌تواند تأثیرات بلندمدتی بر روابط اجتماعی میان افراد داشته باشد. نقض حقوق دیگران ممکن است منجر به کاهش اعتماد و افزایش تنش‌های اجتماعی شود. (Green, 2022)

پیامدهای قانونی: در مواردی که نقض قانون صورت گیرد، ممکن است فرد علاوه بر جبران خسارت، با پیامدهای قانونی مانند مجازات کیفری نیز مواجه شود. (Davis, 2022)

مثال‌هایی از مسئولیت غیر قراردادی - تصادفات رانندگی

در صورتی که یک راننده به دلیل سهل‌انگاری خود باعث تصادف و آسیب به دیگری شود، او ممکن است مسئول جبران خسارت باشد. در این مورد، وجود خسارت، نقص در انجام وظیفه رانندگی و رابطه علیت میان عمل راننده و خسارت وارده قابل اثبات است. (Smith, 2019)

- آسیب‌های ناشی از محصولات معیوب

اگر یک شرکت تولیدکننده محصولاتی معیوب تولید کند که باعث آسیب به مصرف‌کنندگان شوند، این شرکت ممکن است مسئول جبران خسارت باشد. در این حالت نیز وجود خسارت و نقص در انجام وظیفه تولیدکننده از ارکان اصلی مسئولیت غیر قراردادی محسوب می‌شود (Jones, 2020). مسئولیت غیر قراردادی یکی از مفاهیم کلیدی در حقوق است که به الزامات قانونی ناشی از رفتارهای شخصی و اجتماعی اشاره دارد. با توجه به پیچیدگی‌های موجود در این حوزه، درک دقیق این مفهوم و مبانی آن برای هر فرد یا شرکتی که با مسائل حقوقی سروکار دارد، ضروری است. همچنین، مشاوره با متخصصان حقوقی می‌تواند راهگشا باشد.

۴. بحث و بررسی

مقایسه با نظام‌های حقوقی دیگر

در این بخش، قواعد مسئولیت مدنی در فقه اسلامی با نظام‌های حقوقی کشورهای مختلف، به‌ویژه نظام‌های رایج مانند حقوق فرانسه و آمریکا مقایسه می‌شود.

مقایسه قواعد مسئولیت مدنی در فقه اسلامی و قواعد مسئولیت مدنی در آمریکا

مسئولیت مدنی یکی از ارکان اساسی حقوق است که به جبران خسارت‌های ناشی از رفتارهای غیرقانونی یا نقض تعهدات اشاره دارد. این مفهوم در دو نظام حقوقی مختلف، یعنی فقه اسلامی و حقوق آمریکا، به شیوه‌های متفاوتی تبیین شده است.

در حقوق آمریکا، مسئولیت مدنی به دو نوع عمده تقسیم می‌شود: مسئولیت ناشی از خطا (tort liability) و مسئولیت قراردادی (contractual liability). در این نظام، مسئولیت مدنی بیشتر بر مبنای قوانین عرفی و رویه‌های قضایی استوار است و بر اساس اصول عدالت و انصاف شکل می‌گیرد. (Prosser & Keeton, 1984)

ارکان مسئولیت مدنی در حقوق آمریکا

در حقوق آمریکا، ارکان مسئولیت مدنی نیز شامل موارد زیر است:

وجود خسارت: مشابه فقه اسلامی، وجود خسارت واقعی الزامی است

نقص در انجام وظیفه: فرد باید سهل‌انگاری یا قصور کرده باشد.

رابطه علیت: رابطه‌ای مستقیم بین عمل نادرست و خسارت وارده باید وجود داشته باشد. (Torts, 2020)

انواع مسئولیت مدنی در حقوق آمریکا

در حقوق آمریکا نیز دو نوع اصلی مسئولیت مدنی وجود دارد:

مسئولیت ناشی از خطا: شامل سهل‌انگاری، قصور یا رفتار عمدی که منجر به آسیب به دیگران می‌شود.

مسئولیت قراردادی: ناشی از نقض قراردادها و تعهدات قانونی. (Torts, 2020)

جبران خسارت

در فقه اسلامی، جبران خسارت به دو صورت مالی و غیرمالی انجام می‌شود. خسارات مالی شامل دیه، آرش و غرامت است، درحالی‌که جبران غیرمالی ممکن است شامل عذرخواهی یا اصلاح رفتار باشد. (Al-Mawardi, 2015) در حقوق آمریکا، جبران خسارت معمولاً به دودسته تقسیم می‌شود: خسارات اقتصادی (مانند هزینه‌های پزشکی و درآمد ازدست‌رفته) و خسارات غیراقتصادی مانند درد و رنج. (Prosser & Keeton, 1984) همچنین، برخی موارد ممکن است شامل خسارات تنبیهی نیز باشند که هدف آن جلوگیری از رفتارهای ناپسند است. با توجه به بررسی‌های انجام‌شده، می‌توان گفت که هرچند اصول کلی مسئولیت مدنی در فقه اسلامی و حقوق آمریکا مشابه هستند، اما تفاوت‌های قابل توجهی در جزئیات و نحوه اجرای این قواعد وجود دارد. فقه اسلامی بیشتر بر مبنای اصول اخلاقی و دینی استوار است، درحالی‌که حقوق آمریکا بیشتر بر مبنای قوانین عرفی و رویه‌های قضایی شکل گرفته است. در نظام حقوقی آمریکا، مسئولیت مدنی به دودسته عمده تقسیم می‌شود: مسئولیت مبتنی بر تقصیر و مسئولیت بدون تقصیر. این نوع در رویکردها نشان‌دهنده انعطاف‌پذیری بیشتر این نظام نسبت به فقه اسلامی است (Friedman, 2015)

تأثیر قواعد مسئولیت مدنی بر جبران خسارت

تأثیر قواعد مسئولیت مدنی بر جبران خسارت در هر دو نظام قابل مشاهده است. در فقه اسلامی، جبران خسارت بیشتر بر مبنای عدالت و انصاف استوار است، درحالی‌که در نظام‌های حقوقی دیگر، بیشتر بر اساس معیارهای قانونی و قراردادی عمل می‌شود. (Miller, 2012)

روش‌های جبران خسارت

در فقه اسلامی، روش‌های جبران خسارت شامل پرداخت دیه، آرش و اجرت‌المثل است که هرکدام بسته به نوع خسارت متفاوت است (Khomeini, 1980)؛ اما در نظام‌های حقوقی دیگر، جبران خسارت معمولاً شامل پرداخت پول نقد یا ارائه خدمات مشابه است.

چالش‌ها و فرصت‌ها

در نهایت، چالش‌ها و فرصت‌های موجود در زمینه مسئولیت مدنی را بررسی خواهیم کرد. از جمله چالش‌ها می‌توان به عدم تطابق برخی از اصول فقه اسلامی با نیازهای روز جامعه اشاره کرد همچنین فرصت‌هایی برای همگرایی میان فقه اسلامی و نظام‌های حقوقی دیگر وجود دارد که می‌تواند به توسعه قوانین مربوط به مسئولیت مدنی کمک کند (Jalilzadeh, 2017)

مقایسه قواعد مسئولیت مدنی در فقه اسلامی و قواعد مسئولیت مدنی در فرانسه

مسئولیت مدنی به معنای الزام یک فرد به جبران خسارت‌های وارده به دیگری است. این مفهوم در دو نظام حقوقی مختلف، یعنی فقه اسلامی و حقوق فرانسه، به شیوه‌های متفاوتی تبیین شده است. در این مقاله، به بررسی و مقایسه قواعد مسئولیت مدنی در این دو نظام خواهیم پرداخت.

مسئولیت مدنی در حقوق فرانسه

در حقوق فرانسه، مسئولیت مدنی به دو نوع اصلی تقسیم می‌شود: مسئولیت ناشی از خطا (responsabilité délictuelle) و مسئولیت قراردادی (responsabilité contractuelle). این نظام حقوقی بر اساس اصول عدالت و انصاف شکل گرفته و تحت تأثیر قوانین مدنی قرار دارد. (Code Civil, 1804)

ارکان مسئولیت مدنی در حقوق فرانسه

در حقوق فرانسه، ارکان مسئولیت مدنی نیز شامل موارد زیر است:

وجود خسارت: مشابه فقه اسلامی، وجود خسارت واقعی الزامی است.

نقص در انجام وظیفه: فرد باید سهل‌انگاری یا قصور کرده باشد.

رابطه علیت: رابطه‌ای مستقیم بین عمل نادرست و خسارت وارده باید وجود داشته باشد (Code Civil, 1804)

انواع مسئولیت مدنی در حقوق فرانسه

در حقوق فرانسه نیز دو نوع اصلی مسئولیت مدنی وجود دارد:

مسئولیت ناشی از خطا: شامل سهل‌انگاری، قصور یا رفتار عمدی که منجر به آسیب به دیگران می‌شود.

مسئولیت قراردادی: ناشی از نقض قراردادها و تعهدات. (Code Civil, 1804)

جبران خسارت

در فقه اسلامی، جبران خسارت به دو صورت مالی و غیرمالی انجام می‌شود. خسارات مالی شامل دبه، آرش و غرامت است، در حالی که جبران غیرمالی ممکن است شامل عذرخواهی یا اصلاح رفتار باشد (Al-Mawardi, 2015). در حقوق فرانسه، جبران خسارت معمولاً به دودسته تقسیم می‌شود: خسارات اقتصادی مانند درد و رنج (López, 2019). همچنین، در برخی موارد ممکن است خسارات تنبیهی نیز وجود داشته باشد. در نظام حقوقی فرانسه، مسئولیت مدنی بر اساس اصل تقصیر بنا شده است. این نظام بیشتر بر روی عنصر خطا تأکید دارد و جبران خسارت بر اساس نوع تقصیر تعیین می‌شود. (López, 2016)

تفاوت‌ها و شباهت‌ها

هر دو نظام حقوقی بر مبنای وجود خسارت واقعی و رابطه علیت بین عمل نادرست و خسارت تأکید دارند. همچنین، هر دو نظام به دو نوع مسئولیت قهری و قراردادی اشاره دارند. تفاوت‌های عمده‌ای نیز میان این دو نظام وجود دارد:

منابع قانونی: فقه اسلامی بیشتر بر مبنای متون دینی و اصول اخلاقی استوار است، در حالی که حقوق فرانسه بر اساس قوانین مدنی و رویه‌های قضایی شکل گرفته است. (Code Civil, 1804)

جبران خسارت: در فقه اسلامی، جبران خسارت ممکن است شامل دبه باشد که در حقوق فرانسه وجود ندارد.

مسئولیت تنبیهی: در حقوق فرانسه، امکان اعمال خسارات تنبیهی وجود دارد، در حالی که این مفهوم در فقه اسلامی کمتر مورد توجه قرار گرفته است. (López, 2019) با توجه به بررسی‌های انجام شده، می‌توان گفت که هرچند اصول کلی مسئولیت مدنی در فقه اسلامی و حقوق فرانسه مشابه هستند، اما تفاوت‌های قابل توجهی در جزئیات و نحوه اجرای این قواعد وجود دارد. فقه اسلامی بیشتر بر مبنای اصول اخلاقی و دینی استوار است، در حالی که حقوق فرانسه بیشتر بر مبنای قوانین مدنی و رویه‌های قضایی شکل گرفته است.

نتیجه‌گیری

مسئولیت مدنی در فقه اسلامی و حقوق خصوصی دارای ویژگی‌های خاص خود است که هر کدام تأثیرات متفاوتی بر جبران خسارت دارند. با توجه به تفاوت‌های موجود، لازم است که نهادهای حقوقی و قضایی با بهره‌گیری از اصول فقه اسلامی و تجربیات نظام‌های حقوقی دیگر، به توسعه و اصلاح قوانین مربوط به مسئولیت مدنی بپردازند. با توجه به بررسی‌های انجام‌شده، می‌توان گفت که هرچند اصول کلی مسئولیت مدنی در فقه اسلامی و حقوق آمریکا مشابه هستند، اما تفاوت‌های قابل توجهی در جزئیات و نحوه اجرای این قواعد وجود دارد. فقه اسلامی بیشتر بر مبنای اصول اخلاقی و دینی استوار است، در حالی که حقوق آمریکا بیشتر بر مبنای قوانین عرفی و رویه‌های قضایی شکل گرفته است. در نظام حقوقی آمریکا، مسئولیت مدنی به دودسته عمده تقسیم می‌شود: مسئولیت مبتنی بر تقصیر و مسئولیت بدون تقصیر. این تنوع در رویکردها نشان‌دهنده انعطاف‌پذیری بیشتر این نظام نسبت به فقه اسلامی است. نظام مسئولیت مدنی در قانون مدنی ایران متأثر از فقه امامیه است و به‌رغم تأثیرپذیری مدنی ایران از قانون مدنی فرانسه، در تدوین مواد مربوط به ضمان قهری، نویسنده قانون مدنی از قانون مدنی فرانسه تأثیر کمی پذیرفته است و به‌جز چند ماده تحت عنوان «کلیات»؛ بر مبنای فقه امامیه تدوین شده است و به این دلیل ساختار نظام مسئولیت مدنی در قانون مدنی ایران منطبق با فقه امامیه است. در فقه اسلامی نظام مسئولیت مدنی یک نظام کثرت‌گرا است؛ در قانون مدنی ایران به تبعیت از فقه امامیه، منابع ضمان قهری چهار مورد ذکر شده است که در حقیقت می‌توان آن‌ها را ذیل دو عنوان دسته‌بندی کرد: ضمان تلف یا ضمانید (اعم از غصب و شبه غصب) و اتلاف (اعم از مباشرت و تسبیب) و استیفا هم نوعی اتلاف منفعت است. با توجه به بررسی‌های انجام‌شده، می‌توان گفت که هرچند اصول کلی مسئولیت مدنی در فقه اسلامی و حقوق فرانسه مشابه هستند، اما تفاوت‌های قابل توجهی در جزئیات و نحوه اجرای این قواعد وجود دارد. فقه اسلامی بیشتر بر مبنای اصول اخلاقی و دینی استوار است، در حالی که حقوق فرانسه بیشتر بر مبنای قوانین مدنی و رویه‌های قضایی شکل گرفته است.

منابع و مأخذ

- امامی، سید حسن (۱۳۸۴) حقوق مدنی، جلد اول، چاپ ۲۹، انتشارات کتاب‌فروشی اسلامیة
- کاتوزیان، ناصر (۱۳۷۸) مسئولیت مدنی (ضمان قهری)، تهران: انتشارات دانشگاه تهران.
- یزدانیان، علیرضا (۱۳۸۸) قلمرو مسئولیت مدنی، تهران، انتشارات ادبستان
- Al-Azmeh, A. (2018). Islamic Law and Civil Liability. *Journal of Islamic Law Studies*, 12(1), 45-67.
- Al-Ghazali, A. (2006). *The Principles of Islamic Jurisprudence*. Cairo: Dar Al-Fikr
- Al-Mawardi, A. (2015). *The Book of Legal Maxims*. Beirut: Al-Maktaba Al-Asriyya.
- Prosser, W. L., & Keeton, W. P. (1984). *Torts* (5th ed.). West Publishing Company.
- Torts: A Guide to the Law of Torts in the United States (2020). American Bar Association. Retrieved from [ABA website](https://www.americanbar.org).
- Al-Ghazali, A. (2006). *The Principles of Islamic Jurisprudence*. Cairo: Dar Al-Fikr.
- Al-Mawardi, A. (2015). *The Book of Legal Maxims*. Beirut: Al-Maktaba Al-Asriyya.
- Code Civil, France (1804). *French Civil Code*. Retrieved from [Legifrance](https://www.legifrance.gouv.fr)
- López, M. (2019). The French Law of Tort. *European Journal of Law and Economics*, 47(3), 345-367.
- Al-Rahman, A. (2017). *Islamic Tort Law: An Overview*. *Islamic Law Review*, 8(2), 123-145.
- Al-Azmeh, A. (2018). Islamic Law and Civil Liability. *Journal of Islamic Law Studies*, 12(1), 45-67.
- Anderson, J. (2019). *Civil Liability in Tort Law*. New York: Legal Publishers.
- Brown, T. (2021). *Understanding Non-Contractual Obligations*. London: Law Press.

- Davis, R. (2022). *Criminal Responsibility and the Law*. Chicago: Legal Insights.
- Friedman, L. M. (2015). *A History of American Law*. New York: Simon & Schuster
- López, J. (2016). *Comparative Tort Law: The European and American Experience* New York: Routledge.
- Miller, R. L. (2012). *Business Law Today: The Essentials*, South-Western Cengage Learning.
- Anderson, J. (2021). *Contract Law: Principles and Practice*. New York: Legal Publishers.
- Brown, T., & Johnson, P. (2021). *Understanding Contractual Obligations*. London: Law Press.
- Davis, R. (2022). *The Elements of Contract Liability*. Chicago: Legal Insights.
- Klein, M. (2020). *Contract Law in the Modern World*. San Francisco: Academic Press.
- Green, L. (2022). *Business Relationships and Contractual Obligations*. Boston: Business Law Review.
- Miller, S. (2018). *Damages in Contract Law*. Los Angeles: Legal Studies Press.
- Roberts, A. (2020). *Contract Termination and Remedies*. Washington D.C.: Law Journal.
- Smith, E. (2019). *Introduction to Contract Law*. Oxford: University Press.
- Taylor, H. (2020). *Liability and Insurance in Contracts*. Miami: Insurance Law Review.
- Williams, K. (2019). *Contractual Liability: A Comprehensive Guide*. Philadelphia: Legal Texts.

Civil liability in Islamic jurisprudence and private law: comparing the rules of civil liability in Islamic jurisprudence with other legal systems and its effect on compensation

Ashraf al-Sadat Razavi de Jamali¹

Abstract

Civil liability is that if a person causes damage to another person, that person is obligated to compensate the other person's damage and has civil responsibility and is a guarantor. Civil liability, as one of the basic elements in legal systems, deals with compensation for damages caused by acts or omissions of individuals. In Islamic jurisprudence, this concept is based on moral and religious principles and has its own rules. Civil responsibility is mentioned in jurisprudence and in the speech of elders and religious scholars, and it can be said that jurisprudence presented it before it was written in legal books and as a law. Liability in jurisprudence is based on loss. Because it is despite this relationship that responsibility can be applied. In Islamic law, as long as it is customary to attribute undue harm to someone, he becomes the guarantor of compensation. This article examines the rules of civil liability in Islamic jurisprudence and compares it with other legal systems, especially the private laws of Western countries. The effect of these rules on compensation is also analyzed. Considering the existing differences, this article seeks to clarify the challenges and opportunities in the field of civil responsibility.

Keywords

civil responsibility, Islamic jurisprudence, private law, comparison, compensation

1. Bachelor of Laws, Trainee of the Center for Lawyers, Family Experts and Counselors of the Judiciary, Payam Noor, Yazd Center. Iran. ashrafrazavi114@gmail.com